

**УКРАЇНСЬКА Я-ЛІНГВІСТИКА: МОВНА ОСОБИСТІСТЬ
Л. А. ЛИСИЧЕНКО В ПЕРСОНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»)**

Схарактеризовано авторську своєрідність моделювання персонального дискурсу мовної особистості Лідії Лисиченко – спогади «І на тім рушникові...» (2012) у фокусі теорії «Я-лінгвістики». У складному дискурсі мемуарів як різновиді его-текстів виявлено й типові його ознаки (документалізм, залежність дискурсу від віку, професії, часопростору його автора, омовлення діалогу Его з Альтер Его (пам'яттю), суб'єктивність викладу, певна ідеалізація часопростору описуваної епохи, його аксіологічність, сповідальний характер письма, вербалізація ключових слів та висловлювань епохи та ін.), й індивідуально-авторські (вербалізація інтимізованих, сокровених смислів за допомогою актуалізації родинних /інтимних/ камерних слів та фразем, омовлення інтимізованих комунікативних ситуацій, відповідної ономастичної лексики, своєрідність ідіостилю, виклад тексту українською мовою з російськомовними вкрапленнями та ін.).

Ключові слова: его-текст, персональний дискурс, мемуари, мовна особистість, типові й індивідуально-авторські ознаки спогадів, інтимізація мовлення, авторська інтертекстуальність, українська мова, російськомовні вкраплення.

Kosmeda T. Ukrainian I-Linguistics: Linguistic Personality of L. A. Lysychenko in Personal Discourse (Based on the Material of the Memoir «And on That Towel...»). *In modern domestic humanitarian science, the civilization-cultural approach to the study of the spiritual sphere of the life of society has become more relevant, which is why we trace the growing attention of researchers to the sources of personal origin, in particular, memoir literature as a monument of the linguistic culture of a certain society and the presentation of the specifics of the self-consciousness of an individual person.*

The purpose of the scientific investigation is to characterize the author's originality of the modeling of Lydia Lysychenko's personal discourse – the memoir «And on that towel...» (2012) in the focus of the theory of «I-linguistics» taking into account (a) typical and (b) individual and authorial features of this type of discourse.

In the field of linguistics of the 21st century there are personal texts or ego-texts of refined linguistic personalities. The study of such texts enables a deeper understanding of the linguistic personality, including its psychotype, the character of the personal linguistic space, the uniqueness of linguistic creativity, the manner of speaking, communicative strategies and tactics. These elements are most clearly revealed

during the creation of personal, documented and at the same time intimate texts. The analysis of these texts enables a deeper understanding of the concept of language identity. Ego-text, like any other text, is a complex cluster of meanings, a "text within a text" and a complex hybrid discourse, as it combines everyday colloquial speech with professional, artistic, journalistic, philosophical and other forms of discourse.

It is proved that in the complex discourse of memoirs as a type of ego-texts typical features of this discourse are also revealed (documentaryism, the dependence of the discourse on the age, profession, time-space of its author, the interpretation of the dialogue of the Ego with the Alter Ego (memory), the subjectivity of the presentation, a certain idealization of the time-space of the described era, its axiological nature, the confessional character of the writing, verbalization of key words and expressions of the era, etc.). Individual and authorial features are presented as well (verbalization of intimated, intimate meanings with the help of family / intimate / chamber words and phrases, washing of intimated communicative situations, the appropriate onomastic vocabulary, the originality of the idiosyle, the presentation of the text in Ukrainian with Russian interspersions, etc.).

Keywords: ego-text, personal discourse, memoirs, typical and individually authorial features of memories, intimization of speech, authorial intertextuality, Ukrainian language, Russian interspersions.

Вивчай минуле, якщо хочеш передбачити
майбутнє

(Конфуцій)

Вступ

У полі зору лінгвістики ХХІ ст. *персональні тексти*, або *его-тексти* вишуканих мовних особистостей, дослідження яких дає змогу більш глибоко зрозуміти лінгвоперсону, її психотип, характер персонального мовного простору, своєрідність лінгвокреативності, манеру мовлення, типові комунікативні стратегії й тактики, що виразно виявляються саме під час творення персональних документованих й одночасно інтимізованих текстів. Аналіз цих текстів дає змогу глибше осмислити поняття *мовна особистість*.

Простежуємо формування самостійного лінгвістичного напрямку, номінованого в сучасному мовознавстві *Я-лінгвістикою* (*Его-лінгвістикою*), чи *лінгвістикою его-тексту*.

Персональний дискурс (текст) потребує дослідницької уваги через недостатню розробленість відповідної теорії, методології й методики. Простежуємо лише формування метамови цього наукового напрямку, оскільки не прийнятими на сьогодні є і його ключові

терміни, що номінують дослідницький предмет: побутують терміни-синоніми *персональний дискурс, особистий текст чи особистий текстовий документ, его-документ, дискурс приватності, текст про себе, его-текст, метатекст культури, метажанр соціогуманітаристики* (див.: Kosmeda, Zahnitko, & Krasnobaieva-Chorna, 2019; Галич, 2009; Український національний біографічний архів...). Проблемним залишається й питання щодо виокремлення жанрів персонального дискурсу, до яких відносять мемуари (спогади), щоденник, автобіографію, листи (епістери), авторські епіграми, афоризми, побажання, епітафії та ін., оскільки саме в цих мовленнєвих жанрах найбільш послідовно репрезентується мовна свідомість автора з його почуттями, емоціями, інтенціями, інтимними думками, надіями, мріями, оцінками, характерними рисами мовлення, психотипу, характеру тощо.

Его-текст, як і будь-який інший текст, – це складний згусток смислів, “текст у тексті”, оскільки в ньому поєднуються буденне, розмовне мовлення з професійним, художнім, публіцистичним, філософським і под., своєрідно виявляється інтертекстуальність, феномен прецедентності, аксіологічність. Его-тексти дають змогу глибше зрозуміти внутрішній світ людини, її світобачення, світовідчуття і світорозуміння, на їхній підставі можна з’ясувати й персональну “*мовну біографію*” (див.: Космеда, 2012; Космеда, Піддубна, & Осіпова, 2015: 189–205), і “*біографію психологічну*” (див. про це: Папіш, 2022).

За змістом его-тексти презентують широку й різнопланову тематику, вони відтворюють персональну когнітивну й, відповідно, індивідуальну мовну картину світу (МКС) окремої особистості на тлі когнітивної й мовної картин світу певної епохи, часу, у який існує мовна особистість (МО) – автор персональних текстів. Его-тексти описують і дрібні життєві події окремої особистості, ситуації, буденні факти, що для неї важливі, і масштабні події, які вона переживає із соціумом, але завжди при цьому наявна особиста (суб’єктивна) оцінка того, хто зображує довкілля, інколи вона ідеалізована. Це власні роздуми лінгвоперсони про події, факти, особисту долю й долю батьківщини, держави, нації, людства, ідеться про власні помисли, шукання, розчарування, захоплення та ін. Его-текст змушує МО оцінити себе, подивитися на себе збоку, схарактеризувати факти, що саме її стосуються, сприяють вияву власних думок, почуттів та емоцій (актуалізується категорія інтимізації). У персональному

дискурсі простежуємо рефлексивне конструювання моделі особистості в процесі філософського пізнання себе, розгляд власного “Я”, що ґрунтується на особистому досвіді, у контексті його феноменального буття в культурі. Аналіз еґо-текстів дає змогу більш докладно схарактеризувати людину як МО – автора персональних текстів у фокусі відповідної лінгвокультури як складної і продуктивної системи взаємозв’язків особистості та суспільних цінностей. Усе зазначене мотивує актуальність цієї наукової студії та її новизну. Дослідження виконане не лише в ракурсі проблематики Я-лінгвістики, але й теорії МО, жанрології, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвостилістики. Крім того, проблематика жанру спогадів стосується теорії мемуаристики, літературознавства, психології, історії, документалістики, джерелознавства, тобто низки наук гуманітарного циклу. Як зауважують науковці, у сучасній вітчизняній науці актуалізовано цивілізаційно-культурологічний підхід до вивчення подій та явищ, зростає інтерес до духовної сфери життя суспільства. У зв’язку із цим «спостерігається підвищення уваги дослідників до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури як пам’ятки історичної культури суспільства та носія самосвідомості окремої людини» (Єловських, 2006: 152). Дослідники вказують на «терапевтичний вимір писання про себе», тобто про його «сповідальний характер» (див.: Космеда, 2012). Українські науковці розглядають мемуари як історичний дискурс (Іващенко, 2004; Малик, 1999), зосереджуючись на вивченні цінності спогадів, що містять інформацію додаткового, ілюстративного характеру (Іващенко, 2004), як джерел фактичної інформації, пам’ятки духовної культури відповідної епохи, що дають змогу відтворити колорит часу крізь свідомість окремої особистості, відчуті специфіку сприйняття суспільних подій з боку представників різних груп населення, характеризують факти, не зафіксовані в інших джерелах (див.: Єловських, 2006). У літературознавчому аспекті мемуари фундаментально вивчав О. Галич (2001), у лінгвістичному – М. Федунь (2010). Простежуємо аспектуальні лінгвістичні дослідження мемуарного тексту, у яких вивчають суб’єктні й об’єктні їхні типи (Гажа, 2005), принципи організації тексту (Веріґо, 2003), специфіку функціонування лексики (Горобець, 1979) та ін.

Узагальнімо ознаки мемуарних текстів, на які вказують учені, зокрема це (1) авторський суб’єктивізм, (2) тенденційність викладу,

(3) ретроспективність, (4) діалог з пам'яттю, (5) неможливість визначити ступінь достовірності джерел, на які посилається автор (див.: Єловських, 2006: 154–155). Очевидно, слід додати й (6) вияв певного ступеня документалізму й певна ідеалізація аналізованого часопростору, (7) широка вербалізація категорії інтимізації, (8) своєрідне омовлення індивідуальної мовної і когнітивної картин світу, інтерпретація слів та фразем епохи, сімейного дискурсу; (9) авторська інтертекстуальність (прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні текти); (10) вияв ідіолекту та ідіостилю мемуариста та ін.

На сьогодні розроблено систему класифікацій мемуарів, зокрема за такими параметрами, як: (1) соціальна належність автора (мемуари дворянства, інтелігентів, духівників, купців, робітників тощо); (2) фах автора (учений, філософ, військовий, історик та ін.); (3) жанрові різновиди мемуарів (автобіографія, біографічні спогади, щоденники, некрологи, памфлети, есе-бувальщина /термін ужито Л. Лисиченко (Лисиченко 2016: 13)/, однак усі ці жанри виокремлюються і як самостійні різновиди еґо-текстів); (4) форма опису (мемуари-життєписи; мемуари, присвячені окремим подіям; літературні записи; абсолютно документовані мемуари й мемуари у формі художнього твору); (5) за актуалізацією чинника *пам'яті* (мемуари, записані тільки на підставі пам'яті мемуариста, і мемуари, при написанні яких автор використовував власні записи; мемуари, написані з використанням конкретних документів та ін.); (6) за тематико-хронологічним принципом (мемуари-хроніки чи мемуари-автобіографії, тобто за хронологією чи із її порушенням, за висвітленням окремої теми й под.); (7) за цільовим призначенням (для широкої аудиторії /суспільства/, для однодумців і друзів, для родини та ін.); (8) з методологічної перспективи в межах дихотомічної проблематики “образ свого” – “образ іншого чи чужого”. Однак, як видається, принципи класифікації мемуарів не вичерпано. Як бачимо, критерії класифікації мемуарів досить розмиті. Однак важливо визначити (а) статус особи мемуариста (походження, вік, особливості характеру, ступінь участі в описуваних подіях тощо), (б) джерела авторської інформованості та причини їх застосування, (в) час, місце й мету написання мемуарів (Єловських, 2006: 155–156).

Мета пропонованої наукової студії – схарактеризувати авторську своєрідність моделювання персонального дискурсу Лідії

Лисиченко – спогадів «І на тім рушникові...» (2012) у фокусі теорії «Я-лінгвістики»; завдання: 1) виокремити типові ознаки цього его-тексту й 2) з'ясувати індивідуально-авторські ознаки дискурсу вишуканої мовної особистості.

Методи дослідження

У статті застосовано такі дослідницькі методи, як *концептуально-аналітичний*, що сприяє кваліфікації та методологійній оцінці теоретичних положень лінгвістики Его-тексту; *історико-культурний* аналіз дає змогу з'ясувати екстра- та інтралінгвальні чинники, що мотивують відповідну вербалізацію довкілля в персональному дискурсі; *аксіологічний метод* використано для актуалізації ціннісних орієнтацій розглядуваної лінгвоперсони як авторки мемуарів, визначення специфіки вираження категорій емотивності й оцінності, прагматики загалом. Для реконструкції інтенцій, рефлексій, інтуїції авторки персонального дискурсу залучено *описовий* метод, що доповнений *контекстуально-інтерпретаційним*, *комунікативно-прагматичним* та *синтагматичним аналізом*; метод *дискурсивного аналізу* сприяє (а) поясненню значення феноменів соціальної дійсності й (б) визначенню того, у який спосіб цю дійсність було сконструйовано. Дослідження его-текстів вимагає, крім традиційних, актуалізації й більш нових методів мовознавства, зокрема контент-аналізу (див.: Іванов, 2003).

Виклад основного матеріалу

У словниках лінгвістичних термінів поняття мемуари, або спогади, невивиправдано не репрезентоване. У словнику ж літературознавчих термінів зазначено, що мемуари (спогади) – «оповідь у вигляді записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або очевидцем яких він був» (Гром'як, & Ковалів, 1997: 448). Зародження цього жанру сягає античності.

У тексті розглядуваних мемуарів Л. Лисиченко як авторка спогадів зауважує, що *спогади бувають різні.... Я – людина, часточка народу, який ставить перед собою завдання й реалізує їх у вигляді повсякденного життя. І мої спогади не про мене, а про тих людей, ті події, в оточенні яких я жила, які впливали на мене, формували мене, допомагали в житті та праці, що є важливим складником нашого існування* (Лисиченко, 2012: 7), що *існують спогади, пов'язані*

з певними подіями, одягнені в “мовну матерію” (с. 65¹). Завершує виклад своїх спогадів авторка своєрідною короткою післямовою, знову звертаючись до актуалізованого нею персонального дискурсу мемуарів, порівн.: *Спогади... Спогади... Чи не пора зупинитися? А як? Адже так багато лишилося поза текстом із того, що було. Багато такого, про що конче слід би згадати, а часу немає. На перехресних стежках життя зустрічалося багато прекрасних людей – однокласники, однокурсники, учені, учителі, письменники, робітники, селяни... Про кожного не скажеш. Але всім їм вдячна за те, що вони були. Спасибі вам!* (с. 273). Удало вкраплено в цей текст прецедентну розширену інтертекстуальну метафору *на перехресних стежках життя* (І. Франко), зазначено авторську мету й наголошено на **характері мемуарів як дискурсі подяки** всім, із ким Лідія Андріївна пересікалася у своєму житті, як **дискурсу автобіографічного**, але одночасно й **документального**, дискурсу – **презентації всієї епохи життя мемуаристки**.

Характеризуючи специфіку своєї оповіді, її авторка **правдиво омовлює походження свого родоводу** й пишається ним, порівн.: *Звертаюся до власних спогадів і до спогадів родичів не тому, що предки були надто видатні чи то титулами й званнями, чи то багатством, чи якимись вчинками (хоч були серед них і видатні в цьому, останньому, сенсі постаті, пам'ять про які закарбувалася серед земляків принаймні у власних назвах).* Ні, я не буду шукати у своєму родоводі князів і гетьманів, як те модно в наші дні. *Мої предки були хлібороби й воїни, майстри й інтелігенти, але ж і Рюрикові прабабки не були князями, і в кожного короля, царя, еміра, каліфа і т. п. у коренів був або хлібороб, або скотар, або рибалка, або воїн. Важливо те, що всі вони були чесні й порядні люди, а це не дрібничка* (с. 9). Упродовж усього тексту мемуарів професор виокремлює його параметри, наголошуючи, що (1) вона **не завжди послідовно дотримується хронології викладу матеріалу**, а спирається на асоціативні рефлексії власного “Я” (діалог з Альтер Его), порівн.: *У розповіді про батька я порушила всяку хронологію і пішла за плином думок* (с. 51); (2) її спогади часто мають **фрагментарний характер**, що інколи базуються на враженнях, апперцепції, сенсорних відчуттях

¹ Примітка. Тут і далі в дужках указуватимемо сторінки за виданням Лисиченко, Л. А. (2012). І на тім рушникові... / вступ. ст. О. Маленко. Харків: б. в., 2012. 274 с. У цитатах жирн. шрифт автор. – Т. К.

(домовний ментальний світ): саме такі спогади мають здатність добре запам'ятовуватися; знову акцентовано увагу на відсутності чіткої хронології викладу й актуалізацію **“невизначеної послідовності”**, порівн.: *Дуже раннє дитинство часто – не спогад, а враження, відбиток фрагмента довкілля, пов'язаний із зоровим враженням, звуком, відчуттям тепла чи холоду, дотику, смаку. Це той домовний ментальний світ, що відбивається в пам'яті у вигляді образів, вражень, що до цього моменту, коли я пишу про нього, не були пов'язані з мовою. Але ці імпресії, хоча й фрагментарні, дають уявлення про світ й окремі чуттєві враження від нього, що впливали (і як впливали!) на мене в дуже ранньому дитинстві. Це той “архетиповий” шар буття, що з віком дедалі більше пробивається в мовний образ світу. Це мозаїка перших чотирьох років (реальної хронології становити не могу, а тільки невизначену послідовність)* (с. 65); (3) дитячі спогади насамперед презентують образи й лише згодом актуалізується діалогічність мислення: *Мій спогад – образ, а діалоги – це пізніше розказане* (с. 65). Крім того, вербалізуючи окремі спогади, авторка надає їм конкретні оцінні характеристики з огляду на сьогодення, порівн.: *Про бабусю Півненко (із роду Плєскачів) спогад також дуже короткий і невиразний, як я тепер розумію, дуже трагічний* (с. 28).

Аксіологічність спогадів. Мемуаристка виявляє у своїх спогадах певну громадянську позицію, інколи навіть сміливість. Як відомо, у пострадянський період з'явилися думки щодо переоцінки діяльності видатних українських учених, різка критика їхніх напрацювань, фактів біографії, що стосувалося, наприклад, і І. Білодіда. Лідія Андріївна не погоджується з такими спробами очорнити шанованих нею учених і зосереджується на правдивих спогадах, відповідно оцінюючи й ученого, і конкретну ситуацію, загалом епоху, у якій цей дослідник жив і творив, порівн.: *У студентські роки Івана Костьовича ледве не виключили з університету за доносом, що він “куркульський син”. А цей куркульський син із перших днів Вітчизняної війни пішов на фронт і закінчив цей похід військовим комендантом Порт-Артура* (с. 236). Наведено конкретизовані оцінки. Оцінювальні роздуми письменниці мають й узагальнювальний характер, наприклад, вони стосуються професійного статусу – посади декана, порівн.: *Комусь здається, що декан – це чиновник, який стежить за роботою, дає вказівки, карає й милує. Такий аспект роботи теж існує, але*

горе деканові, який уважає, що робота за письмовим столом у деканаті – це основа. Хоча такий декан також буває. Однак декан – це, насамперед, педагог і організатор колективу, від нього (декана) залежить моральний клімат на факультеті – дружнього співробітництва чи нездорової конкуренції, заздрості й підсилювання. Атмосфера любимчиків і навушників чи відкритості, взаємоповаги й довіри, взаємодопомоги. Декан – педагог, вихователь і студентів, і, певною мірою, викладачів (с. 239). Наводяться індивідуально-авторські критичні оцінки певних феноменів радянської епохи, незгода із сучасними їхніми оцінками, при цьому вербалізуються відповідні авторські емоції, презентовані у вигуківих словах, окличних реченнях, порівн.: *Скільки отрути вилили критики на соцреалізм: це й не мистецтво, це суспільна фальш, суспільне лакування дійсності. Ось критичний реалізм – це так! Модерністські течії – це прекрасно! А соціалістичний реалізм – це “фі-і!” чи “фє-є!”*. Не буду сперечатися з шановними критиками, які мають звичку спочатку створювати міфи про той чи той твір письменника чи навіть цілий напрямок (той же соцреалізм), а потім, зі зміною кон’юктури, з такою ж старанністю критикують і розвінчують їх» (с. 90).

Л. Лисиченко зауважує, що її спогади засвідчують (а) відносність сприйняття параметрів довілля, що пов’язано з відповідним віком, а спогади зазвичай пишуть люди похилого віку, до якого авторка себе слушно відносить (спогади були написані, коли мемуаристці було 84 роки), порівн.: *“Наш двір” уявлявся нам великим, але це було тільки з погляду дитини. Коли я сьогодні заходжу в нього “поноштальгувати”, він уявляється не таким уже й великим* (с. 67). Є іронічна вказівка на те, що характер мемуарів відображає професію його авторки, порівн.: *Як занудний мовознавець мушу пояснити, що слово батьки вжито в моїй книзі в ширшому значенні – предки. Однак останнє слово в молодіжному жаргоні набуло якогось зниженого відтінку, тому на початку я звертаюся до поки що не спалюженого й високого слова батьки, щоб назвати довгий ряд людей, із середовища яких протягом століть сформувалися і мої діди, і безпосередні батьки, а зрештою і я* (с. 9). Інколи пропонується роздуми над семантикою чи прагматикою окремих слів, наприклад: *Із дитинства для мене слово університет було огорнене позитивними конотаціями* (с. 150); *І тут на допомогу приходить його величність Випадок,*

точніше її величність **Любов**. **Я не випадково не вживаю слова кохання**, бо серед підлітків чотирнадцяти-шістнадцяти літ саме **любов**, **сердечна приязнь і дружба** (с. 120), **“совковість”** – “огидне слово” (с. 133).

Учена вербалізує оцінні характеристики, що стосуються університетських викладачів, її вчителів і наставників, наприклад, про **Федора Пилиповича Медведєва**: ...усі його студентські товариші, а за ними й інші, **називали його “Федя”**, однак у цьому **не було негативної оцінки – невинна звичка й легка іронія**. Однак іронічне ставлення до вчителя перейняли й деякі його учні. І дарма. Бо багато з них саме завдяки йому **“вийшли в люди”** (с. 179).

Мемуаристка моделює індивідуально-авторську термінологію жанру спогадів, їх метамову: **“дієвий ряд”** (порівн. контекст: *Я все життя прожила поруч із мамою й мала можливість спостерігати її життя в усіх проявах. Тому в розповіді про неї переважає, так би мовити, “дієвий ряд”: її дії, ставлення до людней, робота* (с. 52), **“архетиповий шар буття”** (с. 65), **“плин думок”** (с. 51), **“домовний ментальний світ”** (с. 65), **“мовний образ світу”** (с. 65) та ін.

Особливість викладу мемуаристки засвідчує своєрідність її вдачі, зокрема характерний для її лінгвоперсони гумор, здатність удало жартувати, про що свідчать і вкраплення **анекдотів епохи, що окреслюють окремі її віхи**, наприклад: *У зв'язку із подіями на Далекому Сході посилилися державні контакти з Японією. Часто згадувався японський представник Іосуко Мацуокі. Чи не через це **немилозвучне прізвище** виник анекдот? Приходить до наркома закордонних справ Молотова японець і представляється: «**Хочукакі**». На що одержує відповідь: «Тільки на своїй території» (с. 72). Письменниця зауважувала: *Це трошки порушить спокійну епічну розповідь **блискітками** гумору...* (с. 106); актуалізовано **авторський неологізм** блискітки гумору. Наведімо зразки таких “блискіток”: *Хто такий Сонічка? Виявляється, що за рік до того в них куховарка була із сусіднього українського села й **називала рудого Петра “Сонечко”**. Чим не “Сонічка?”* (с. 122). Професора Ф. Медведєва запитали, наголошує мемуаристка, як він так багато встигає писати, а він **відповів, жартуючи**: *“Та я ото вийду з дому та й думаю, чи піти до бабів, чи написати статтю. Та й вирішу: краще напишу статтю”. Цей випадок і досі часто згадується як певна **“формула” науковця**. Не всі вже й пам'ятають**

і знають, звідки цей вислів, **але він побутує в колах наших філологів** (с. 180) чи **На захисті своєї докторської дисертації Федір Пилипович Медведєв, відповідаючи на питання й зауваження, підсумував їх так: «Товариші! Якби я відповів у дисертації на всі ці питання, то на-уці нічого б було робити»** (с. 180). Гумор стосується й самої авторки розглядуваного его-тексту: ідеться про ситуацію під час навчання в університеті – висловлювання М. Баженова щодо дівочого прізвища Л. Лисиченко: **Любив жарти, коли робив некрекличку студентів, моє прізвище трансформував у різних формах – Півненко (справжнє), Петушенко, Петухова, Петушкова, на кожному занятті різне** (с. 181). Мовознавиця пропонує роздуми щодо іронічного гумору, порівн. висловлювання про вдачу О. Фінкеля: **У вдачі Олександра Мойсейовича відзначався гумором, швидше іронічного гатунку. На-приклад, на науковій конференції після його доповіді Ф. П. Медведєв ви-ступив із критичними зауваженнями. О. М. Фінкель скрушно починає: «Усе те, що говорить Федір Пилипович...» і закінчує: «... я давно вже знаю. Але...»** – і далі після такого “покірного” початку йде **нищівна відповідь із науковим аналізом аргументів опонента. Іронічним він був і у спілкуванні** («Ліда, у вас, конечно, был “мощный” научный руководитель»). Коли я з’явилася на залік не у свій день (бо так ми домовлялися з групою, як я йому сказала – “колективом”), він кидає репліку: **«Не всяка група людей – колектив. Є й інші слова. Які? На-приклад, банда»** – і **лукаво посміхається** (с. 182). Іронічний гумор характерний і для дискурсу, змодельованому самою письменницею: **А тепер де який “прищ” не вискочить – він уже “еліта”...** (с. 124). Як наголошує Лідія Андріївна, для студентів журналістики СМІ – це були засоби масової інформації, а не СМІття (с. 193); **...Подібні ре-портажі перетворюють ЗМІ у СМІття, яке щоденно збирають...** (с. 194): простежуємо актуалізацію мовної гри.

Крім того, вербалізовано цінний матеріал про характер ко-мунікації українців, що панував у родині мемуаристки, скерований на моделювання позитивного спілкування, порівн.: **Були поради й вимоги іншого роду: не можна було про когось говорити погано, не можна було “ябедничати”:** розповідаєш про який-небудь вчинок подружки чи хлопців – чуєш зразу: **«Доносчику первый кнут»** (с. 76). Указано на постулати неконфліктного, вишуканого мовлення, що ба-зується на прийомі непрямой комунікації та позитивного сприйняття

кожного мовця, порівн.: *Цікаво, що зауваження мені часто робили не безпосередньо* (“не роби”, “не говори”), *а, так би мовити, алегорично*: «Одна дівчина [маюся на увазі я. – Л. Л.] зробила те-то й те-то» або «Одна бояриня [тоді це був ще свіжий образ – Л. Л.] не мила шию й вуха». *Говорили, що погано сперечатися та сваритися*: «Подивися, як Елька у дворі свариться, взявшись у боки» й т. ін. (с. 76); *Коли я стала кандидатом наук, він [дід – Т. К.] став звертатися до мене на “Ви”*. Діти й ми, онуки, зверталися до бабушки й дедушки на “Ви” (с. 14). Простежуємо актуалізацію Ви – пошанного особового займенника (див. про це: Халіман, 2019: 186–195). При цьому звертається увага й на **невербальні засоби** української лінгвоперсони (*свариться, взявшись у бок*), на специфіку мовлення щодо вияву проксемики: *На моєму захисті Іван Костьович головував і був присутній весь час. У мене склалося враження, що він хвилювався за мене при кожній фізіологічній паузі, давав мені можливість зупинитися, але я виголосила все* (с. 236). Як відомо, фізіологічна пауза допомагає передати фізичний стан комуніканта: втому, задишку, переляк тощо (про невербальну поведінку лінгвоперсони Л. Лисиченко див. в моногр. Т. Осіпової /Осіпова, 2019: 285–291/).

Натрапляємо на роздуми фахівця-лінгвіста щодо **своєрідності української вимови**. Задовго до актуалізації інформації про національну особливість вимови звука [ц’] в лексемах на зразок *паляниця*, що простежуємо в період російсько-української війни (березень – вересень 2022 р.), Лідія Андріївна наголошувала, що, коли перебувала в еміграції, то *звернули увагу тільки на те, що я з України, бо говорю не “евакуация”, а “евакуація”* (с. 108).

Л. Лисиченко на свій розсуд актуалізує **(а) ключові слова та словосполучення епохи**, серед яких (1) **радянсьми**, наприклад: *Трудодень*. Сьогодні мало хто знає, що це таке. Це була форма обліку й оплати праці, своєрідний прейскурант, який обраховував роботу не за кількістю днів, а за кількістю та якістю виконаної роботи, тому за один день можна було виробити кілька трудоднів, а можна й менше трудодня (с. 46); *“комуналка”* (с. 40); *“тілогрійка”* (с. 49); *“будьонівка”* (с. 69); *“сталінська конституція”* (с. 79), *“брежнєвська конституція”* (с. 79); *“соцреалізм”* (с. 90), *“патефон”* (“з середини 1930-х років це був один із важливих засобів музичних розваг і музичного виховання” /с. 95/); *“тарілка”* (“радіопродуктор”) (с. 100); *“карткова*

система" (інколи Л. Лисиченко наводить сучасні аналоги до радянізмів, порівн.: **"Карткова система"** для отримання продуктів. Сьогодні – **"продовольчий кошик"** /с. 108–109/) та ін.; (2) **росіянізми**, порівн.: **"хищение"**, **"разбазаривание"** та ін. (с. 47); (6) **"крилаті фрази"** епохи, що презентують переважно російську лінгвокультуру, які перераховує авторка: *«Уж полночь близится, а Германа все нет»*; *«Ленский, ты не прав, ты не прав»*; *«Ах, быстро молодость моя звездой падучею минула»*; *«Только ночь меня любила Мариула»*; на поч. 90-х – *«Борис, ты не прав»* (с. 95), чи **прецедентні вислови епохи** та роздуми про них, їх розлога інтерпретація, що простежуємо впродовж усього дискурсу мемуарів, наприклад: *Коли ж поступово сформувався потужний корпус інтелігенції, а праця робітника і колгоспника дедалі більш насичувалася здобутками науки й культури, коли з'явилися інтелігенти-робітники, інтелігенти-селяни, виникла формула "брежневської" конституції – "єдиний радянський народ"* (с. 79); Дуже з іронією можна почути сьогодні слова В. І. Леніна про те, що *кожна кухарка повинна вміти керувати державою*. Звичайно, він не був такою обмеженою людиною, як ці жартівники, і *мав на увазі, що кожна кухарка повинна одержати освіту, щоб брати участь у соціальному житті*. І *"кухарка" виникла не на порожньому місці, а після виходу у світ указу, що забороняв приймати до гімназії "кухарчиних дітей", тобто дітей непривілейованих верств населення* (с. 138). Простежуємо позитивну оцінку В. Леніна як політичного діяча.

Документалізм розглядуваних мемуарів виявляється в наведеному реаліях фактів, правдивих документів для підтвердження висловленого, роздумів про фактологізм (с. 56–57), зокрема наведено тексти листівок, написані чоловікові армійськими друзями й колегами, його *"наградний лист"* (с. 58), листи-подяки за участь у воєнних діях (с. 61); чимало в тексті фотографій, що презентують людей, про яких ідеться, та ін. Крім того, у дискурсі спогадів наведено конкретні реальні власні назви: (а) імена, прізвища, прізвиська членів родини, друзів, учителів, колег і т. ін., наприклад: *дід по матері – Онисим Гаврилович Крючко* (указано й роки життя діда – 1884–1973), *бабуся Півненко* (із роду *Плескачів*), *мама – Тетяна Онисимівна Півненко* (у дівочтві *Крючко*) (с. 32), *бабуся Тертишина на прізвисько Марш* (с. 53); *«Із подруг у мене була тільки Дунька Свистільникова»* (с. 12) та ін., містяться прізвища видатних діячів епохи, про яких ідеться в тексті цієї статті;

(б) реальні топоніми, що інколи супроводжуються усталеними епітетами епохи: село Кам'яні (с. 12), священний Байкал, дикі степи Забайкалля (контекст: *І коли видалася нагода побачити “священний Байкал” і “дикі степи Забайкалля”, він [батько Л. Лисиченко – Т. К.] одразу подався на Далекий Схід... Ці два слова теж були дуже частотними в моєму дитинстві*) (с. 53), дід «родом із села Буймир Тростянецького району Сумської області» (с. 13) та ін.

Специфіка ідіостилю мемуарів Лідії Андріївни. Мовлення мемуаристки характеризується вдалим моделюванням **індивідуально-авторських афоризмів**: Гарне – воно для всіх гарне (с. 97); Театр до останньої третини ХХ століття – це був окремих світ (с. 99); Але місто є місто, де б воно не стояло (с. 113), ...евакуація – це не була весела пригода (с. 121); Усі, хто з України, земляки (с. 125); Кожна людина розкриває свої можливості в різний час і за різних обставин (с. 124), Харків – місто мого життя (с. 129), Місто – завжди середовище контрастів, що зберігає залишки минулого й новобудови (с. 134); Правопис – це не мова, а лише її відображення на письмі (с. 158); презентує **широку інтертекстуальність**, порівн.: І шлях мій я сприймаю як світлий і радісний, незважаючи на те, що в житті часом було, **як говорив І. Франко, “гірке й квасне”** (с. 124); ...формувалася верства народу, яку нині називають “елітою”. Це була природно сформована, а не призначена еліта, **та і слова такого “темного і вченого” (знову за Франком)** ніхто не вживав, а більшість і не знали (с. 124); Замість любові впустили в серце лише злобу й ненависть **“усобиць люту змію” (Т. Шевченко)** (с. 196); **Пропавша сила**, сказав би Панас Мирний (с. 55). Актуалізовано висловлювання улюблених поетів: П. Тичини: Тому Павло Тичина у 20-х роках ХХ ст. слушно запитував: **“Харків, Харків, де твоє обличчя?”** (с. 132); А. Малишка: його слова – «Повна миска твоєї гречаної доброти» (с. 128), Ми, говорячи словами А. Малишка, **“до всього мали діло”** (с. 196–197). Лінгвіст наголошує, що презентує цитати з пам'яті, порівн.: Улас Самчук написав (**переказую по пам'яті**), що у ХVІІ столітті на північний схід потяглися найрозумніші, найпрацьовитіші та найпідприємливіші представники українського народу й на порожньому місці побудували міста, збудували український край – Слобожанщина (с. 129); Людина самотності, із того чорнозему, що **“піднявся і дивиться в очі”** (цитата П. Тичини, яку трічі повторює Ю. В. Шевельов у спогадах **“Я, мене, мені...**

(і довкруги)”. Цей вислів актуалізовано в дискурсивному просторі мемуарів Л. Лисиченко двічі (сс. 157, 178), що, очевидно, засвідчує його важливість для лінгвоперсони. Крім того, і назва мемуарів (*І на тім рушникові... – Д. Павличко*); і окремі заголовки розділів (*Чуття єдиної родини – П. Тичина* /назва підрозділу – с. 255/) також базуються на актуалізації інтертекстуальності й засвідчують симпатії дослідниці щодо відповідних висловів української радянської лінгвокультури. Цілком зрозуміло, що використовує мемуаристка й дискурс російської лінгвокультури, який був їй близький як громадянці радянського суспільства, зокрема вчена наголошує, що *мама навчала мене віршів і українською, й російською мовами* (Т. Г. Шевченко, О. М. Некрасов, О. С. Пушкін, О. Олесь) (с. 85), порівн. також актуалізацію вкрапленого в дискурс висловлювання М. Лермонтова – *А душу можно ль рассказать!* (с. 170); порівн. також: *Пригадаймо в «Железной дороге» М. Некрасова: «Братья! Вы наши плоды пожинаете!»* (с. 205). Інколи згадуються й **прецедентні імена**, що вказують на паралелі реальних людей з літературними героями, при цьому актуалізуються й назви художніх текстів української лінгвокультури, наприклад: *Згадайте для прикладу Мелашку з “Кайдашевої сім’ї”* (с. 36); *“Син Таращанського полку” Петра Панча* (с. 89), роман *«Прапороносці» Олеся Гончара* (с. 164); прізвища відомих діячів культури – ідеться про український *драматичний театр, яким керував Лесь Курбас* (с. 38), про *Остана Вишню* (с. 145); історичні постаті: *Іван Богун – улюблений герой* (с. 54); *пісні про Кармелюка* (с. 102) та ін.

У дискурсі спогадів натрапляємо на вказівку щодо **улюбленого кольору** мемуаристки, порівн.: *На городі цілий лан квітучої блакитної люцери (...). Цей синій колір і досі один з найприємніших* (с. 66). Наголосімо, що колористичне сприймання дійсності вважається одним з оцінних елементів культури. Зважаючи на **думки про психологію кольору**, можна зробити висновки щодо індивідуальних психологічних вимірів особистості авторки мемуарів, її “психологічної біографії”, порівн.: «...синій ... колір трактується як колір надії, істини, натхненності, миролюбства та благополуччя. ...символізує духовність, турботу, розсудливість, віру і лояльність, це колір гармонії, оскільки він охолоджує і заспокоює» (Демедюк, 2011: 152–153). Зазначені риси, справді, були характерні для особистості Лідії Андріївни.

Для чіткої **презентації картин довкілля** актуалізовано **короткі номінативні й безособові речення**: *Гарний осінній день. Сонце. Ясне небо. Тепле повітря. Довкола все ще зелено* (с. 55). Щоб текст видавався більш достовірним, правдивим часто моделюється пряма мова (діалоги), наприклад: *І ось прийшла чутка, що на завод іде новий технолог – француз Репеті. Якийсь час переживання, що та як буде. Приїхав. Перші розмови. Мама його запитує: «А звідки ви знаєте українську мову?». «Бо, – говорить, – ніякий я не Репеті, а справжній Репетій із Золотоноші»* (с. 42). Простежуємо прийом інтимізації викладу: прізвище іноземне трансформується в прізвище земляка, актуалізовано аксіологічну опозицію *свій – чужий*.

Одним з улюблених стилістичних прийомів МО Л. Лисиченко, як бачимо з аналізу своєрідності вербалізації стилістичних засобів, є **контраст й антитеза**, наприклад: *Хтось назвав Микиту Сергійовича останнім романтиком комунізму. За духом – так. Але за справами він реаліст*, який прагнув подвигнути країну на реалізацію світових ідеалів і сам намагався зробити (і робив) внесок у створення кращого життя (с. 142); моделюються **оригінальні порівняння**, наприклад: *Хліб, як Сонце*. Багато років минуло, але, мені здається, *такого хліба я ніколи не бачила* (с. 46); часто простежуємо **російськомовні вкраплення**, зокрема під час реалізації прямої мови авторка персонального дискурсу передає висловлювання тих, про кого пише, мовою оригіналу, що робить виклад більш достовірним, порівн. фрагмент-спогад про університетського вчителя, відомого вченого **Миколу Михайловича Баженова**: *Читав він майстерно, добре поставленим голосом, і ми зачаровано слухали. Був уважний і спостережливий. Проходячи по аудиторії до свого стола повз стіннівку, де була, зокрема, фотокартка нашої однокурсниці, одразу кинув: «Какой чудесный портрет! Но какая ужасная безграмотность!» ... Я зрештою сказала, що буду скаржитися у деканат, на що: «Я этого и добиваюсь»* (с. 181); **Іван Костьович Білодід** на той час був вже академіком і директором Інституту. Він запросив мене на розмову. *Спитав, якою літературою я користувалася. Коли я почала від Германа Пауля, він сказав: «Досить», а потім ученому секретареві А. Й. Багмут: «Ось. Ми маємо іменник, дієслово Русанівського, прикметник Гриценка... Так скоро будуть усі частини мови»* (с. 236).

Простежуємо послідовну вербалізацію **категорії інтимізації**, що актуалізується за допомогою компаративних прикметників, елятивів, суперлативів, виявляється в активності особових (я, ми), присвійних (мій, наш), указівних (те, оцей), означальних (такий, отакий) займенників, відповідних власних назв, наприклад: *І третє місто – Харків, наймолодше і до 90-х років ХХ ст. найдинамічніше та найбільш європейське місто*. Доля одного з центральних, навіть столичних, міст готова йому вже самими географічним розміщенням: поблизу від Харкова сходилися три великі давні шляхи: *Муравський – із півдня, Кальміуський – із заходу; Ізюмська сакма – зі сходу*. Це відбувається й у напрямках залізниць, що розходяться від залізничного вузла Харків (с. 130); ...*ми не такі українці, що побудували не те й не так, як їм хочеться сказати. Ні! Ми українці, що створили великі сучасні міста й потужні підприємства, що осягаються хлібом наших ланів і виробами робітничих рук, винаходами наших учених і творами наших митців* (с. 129). А ще Лідія Андріївна вербалізує інтимні слова любові до рідного міста: *Я люблю тебе, Харків!* (с. 144). Вербалізовано низку інтимізованих словосполучень у складі яких власні й загальні назви, наприклад: «*наш Харків*» (с. 41 та ін.), «*наш двір*» (с. 67), «*наші вчителі*» (с. 170), «*моє життя*» (с. 7 та ін.), «*моя країна*» (с. 7), «*мій чоловік*» (с. 34) та ін. Зауважмо, що в родині Лідії Андріївни для номінації її членів (терміни свояцтва) під впливом російської лінгвокультури використовували росіянізми, порівн.: «*мій дедушка*» (с. 10 та ін.), «*моя бабушка*» (с. 10 та ін.) – «*у нас так називали*» (с. 10), а також «*дядя Коля (чоловік маминої сестри)*» (с. 31), «*тьотя Лена*» (с. 74), «*тьотя Надя*» (с. 75) та ін.

В інтимізованих текстах наводяться міркування про індивідуальні **психологічні прийоми поведінки** рідних Лідії Андріївни, наприклад, про її діда: *Був дід людною доброю, але запальною, у сім'ї тримався суворо (мабуть, також своєрідний психологічний захист при його добрій вдачі): добротою він боявся підірвати свій авторитет глави сім'ї* (с. 30–31), а також про певні здібності представників *Крюківського роду* та ставлення до феномену гадання і їх інтерпретація. Наведімо контекст: *Підвищена сенсорність, очевидно, була властива Крюківському роду дедушки... Щось від цієї властивості, мабуть, є і в мене. Я називаю це синдромом Касандри: тривожний стан напереродні якоїсь ще невідомої прикрої події; позитивна*

альтернатива, яку обираю за участю інтуїції, а не прагматичної оцінки. Але не люблю гадань і важаю їх шкідливими. Не через те, що в них вірю, а через те, що сприймаю їх як форму психологічного тиску на людину... (с. 16). Знаковим для інтимізованого дискурсу є й таке спостереження лінгвіста: *Моє життя припало на щасливий час не тільки історії моєї (а не “цієї”, як інколи зневажливо говорять) країни, а і для людства в цілому...* (с. 7).

Чимало в просторі дискурсу спогадів **інтимних слів** **суто сімейного дискурсу**, що презентують (а) **дитяче мовлення** мемуаристки, наприклад: *Вариться “попінька” (картонпелька)* (с. 66), *“гуля”* (контекст: *Спала я з бабушкою. Бувало, вночі прокинувся – хап за “гулю”:* перевіряю, чи бабушка на місці. *“Гуля” – це був вузол волосся на потилиці*) (с. 26); *“пімішки”* (‘валяночки’) (с. 107); *“коклетти”* (с. 27), *«цукерки називали “канхфети»*» (с. 27), *“коморя”* (контекст: *У дворі стояла дерев’яна комора (“коморя”), яку я бачила ще й років тридцять тому...* /с. 11/) – в останніх прикладах репрезентовано діалектне мовлення регіону; (б) **сімейні пісеньки**, порівн.: *...дєдушка грав на балалайці, а я співала: Вишита сорочка / Аж до поясочка. / Хто ж її вишивав? / Андрійова дочка. Цебто я* (с. 12); (в) **камерні сімейні характерологічні номінації**, наприклад: *моя орлиця* (контекст: *Бабушку дєдушка дуже любив за вроду. Її звали Кулина (від лат. *Aquila* – орел), то він говорив про неї: «Моя орлиця»*) (с. 16); *соцьківна* (контекст: *...моя прабабка – баба Санька. Олександра була ткалею й донькою соцького. Вона була бідного роду. Дєдушка часто згадував із переказів, як її баба (свєкруха матері) приказувала до другої онуки, мати якої була з багатого роду і з добрим приданим: «Та моє ж манісіньке, воно бабі овечок пригнало» (придане). А до Олександри: «А ти – соцьківна!» (недобре)* (с. 22); *“за фанеркою” жити*, тобто ‘мати таку собі свою кімнатку’, коли дід ставив під стіною лист фанери і за ним влаштовував постіль (с. 36); *дзвонить* – ‘ворожить’ (контекст: *Була в дєдушки й ворожба. Він розкладав на столі на вхрест вуглину (із дров), шматочок хліба, печину (шматочок глини від печі) та дрібочку солі. Потім на голку з сировою ниткою надівав шматочок хліба, приставляв руки із цим знаряддям до лоба й зосереджувався, доки голка не починала хитатися. Якщо вона гойдалася на хліб і сіль – то на добре розв’язання питання, а якщо на вуглину й печину – до поганого. Коли дєдушка так “ворожив”, говорили, що він*

“дзвонить” (*нитка хитається, як язик дзвона*). Бабушка кепкувала та сердилася за таке ворожіння. Дочки підсміювалися над ним, але в разі скрути просили поворожити. За це діло він брався не одразу, а чекав натхнення, якогось внутрішнього стану. Чи вгадував він? Можливо (і мабуть), і вгадував, але тут швидше вирішували питання його переконання в правоті чи неправоті певної справи. ... **Правда, сьогодні про “гадання з маятником” можна прочитати навіть у поважних виданнях** (с. 15); (г) **камерні сімейні прізвиська**, наприклад про матір: *Із великою повагою до неї ставився мій чоловік, сам людина високих чеснот. Жартома він називав її “тища”* (тисяча, а його друзі розповідали, що в розмовах він дуже глибоко її шанує) (с. 34); порівняймо контекст, у якому пояснюється інтимізована інформація про мотивацію прізвиська роду бабусі по батьківській лінії: *Моя бабушка ... належала до роду Тертишних на прізвисько “Марші”. Прізвисько було зумовлене тим, що старий “Маршо” служив свого часу у гвардії, а коли повернувся з військової служби, то мав звичку при ходьбі часом командувати потихеньку: «Марш, марш!». Тому і його сім’ю називали Маршами, а подвір’я – Маршівським* (с. 22); (г) **камерні сімейні порівняння**, наприклад: *Одного разу мама сказала: «Що б не було, а я буду біля вас, як місяць біля Землі». Так і було, з тієї різницею, що Місяць світить холодним світлом, а вона випромінювала навколо себе тепло* (с. 33); (д) **інтимні сімейні традиції** (контекст: *Дедушка був людиною, яка цементувала сім’ю: до глибокої старості вони з бабушкою збирали у вихідний день усю сім’ю (дочок, зятів, онуків) на обід і сімейну розмову. Усі члени цієї сім’ї радилися з приводу важливих питань, що торкалися будь-кого з родини /с. 15/*); (е) **номінації етнографізмів, що сприймалися в родині негативно**, оскільки така інформація стосується актуалізації опозиції своє – чуже, де “чуже”, зрозуміло, сприймається негативно, порівн.: *До церкви в нашому селі приходили й “москалі” із сусіднього села Кам’яницького. ... на жінках мені запам’яталося головне вбрання: під білою хустиною, низько на лоб пов’язаною, було підкладене щось на зразок “конфорки” із самовара. Пізніше я довідалася, що це були “кокошники”...* (с. 26) та ін. Як зауважувалося, родинне спілкування здійснювалося й російською мовою, що відображає тогочасні реалії функціонування української і російської мов на Слобожанщині, порівн.: *Мій дедушка був останнім чоловіком у родоводі (бо в нього*

вже були самі дочки) і дуже шкодував, що нікому передати своє вміння. Правда, мій син Сергій, ще бувши малим, біля нього придивлявся і багато що пам'ятає: «Дедушка так делал» або «Дедушка так говорил» (с. 13); Коли в бабушки збиралися гості, за столом співали українських пісень... (с. 22); звучали і російські, і українські романси (с. 51) і под.

Інтимізовані смисли вербалізуються в окремих спогадах-інтерпретаціях про (а) **близьких людей**, порівн. інтимізований дискурс про матір: *Вона була мамою для всіх, хто з нею спілкувався, – для своїх сестер, чоловіки яких теж називали її мамою, для ближніх і віддалених родичів, для моїх шкільних й університетських товаришів, для моїх друзів. Вона була мамою за вдачею: до всіх привітна (але без “солодоців”) та уважна, готова зарадити кожному навіть у незручній, а часом і небезпечній для неї ситуації. Коли я одружилася і мама з дітьми стала влітку їздити до родичів мого чоловіка у Колодязну, то її там називали “наша колодязянська сваха”* (с. 33). ...Мамина сестра Галя якось сказала мамі: *“Ти можеж бути мачухою, бо ти однаково ставишся до своєї дитини і до чужих. А я так не можу, мені моя дитина найкраща, а всі інші – не такі”* (с. 33); про чоловіка: *...мій чоловік, сам людина високих чеснот* (с. 34); Він пішов із життя у сорок. Багато минуло років – ціле життя. *Я відчула невимовний біль втрати, коли так раптово не стало мого Бориса. Але він залишив мені двох прекрасних синів, залишив свою любов, теплий погляд, які й досі зігрівають мене* (с. 63); (б) характеризуються окремі поняття повсякденного побутового життя, наприклад: *Базар!* Сьогодні ми бачимо, як базар став місцем і засобом виживання тисяч людей після руйнації *нашої держави*, особливо її господарства. Базар завжди оживає й подарує руку допомоги людям у часи “бід народних”: так зараз, так було після першої світової та громадянської війн, так було й після великої вітчизняної» (с. 48). Інколи такі спогади набувають форми ліричних відступів, які авторка так і номінує – *Невеликий відступ* (с. 35): серед таких відступів є про дякона в церкві – друга батьків; про драматичний гурток, де батьки грали українську класику: *батько так добре засвоїв репертуар, що в сімейних сварках (особливо напідпитку) говорив монологами із н'єс* (с. 35) та ін.

Мемуари вирізняються не лише підвищеною **суб'єктивізацією інформації**, про що йшлося, але і її **ідеалізацією**, що сьогодні

не завжди має позитивну оцінку, зокрема йдеться про **радянський піднесений дискурс** (с. 72), який реалізувався в художніх текстах тієї епохи, зокрема романі «Два капітана» В. Каверіна, «Як гартувалася сталь» М. Островського, «Педагогічна поема» А. Макаренка й «Чапаєв» Д. Фурманова (с. 77); про **знакові риси епохи**, зокрема **“совковість”**, порівн.: *Я хотіла тільки нагадати сучасній “еліті”, яких батьків вони діти, закликати їх не докоряти батькам і дідам за їхню “совковість” (яке огидне слово), що ображає цілі народи, які збудували для нас потужну державу, яку ми за майже двадцять років не розламаємо й не розкрадемо уламки.* (В останні роки перед розвалом СРСР було багато розмов із приводу **“несунів”**, що потай брали якісь деталі, але на зміну їм прийшли **такі “везуни”**, що загарбали цілі комбінати, шахти, газети, пароплави, установи, і вважається, що це нормально) (с. 133); **знакові реалії**: *Сьогодні про “комуналки” часом говорять з осудом, з іронією, але в той час, коли люди переселялись у такі комуналки з бараків, землянок, підвалів, одержати кімнату в гарному будинку було щастям, це підносило людям настрій, надавало їм самоповаги* (с. 40) та ін.; **знакових осіб та їхні діяння**: *Називають Микиту Сергійовича “кукурузником”.* Але сьогодні, виявляється, кукурудзу вирощують на корм худобі навіть у деяких північних регіонах Росії: нещодавно показували цілі “джуглі” цієї кукурудзи в Підмосков’ї. То, виявляється, **не Хрущов був “дурачком”**, який пропагував цю рослину... (с. 142) та ін.

Висновки

Л. Лисиченко – вишукана українська МО, своєрідний вияв якої простежуємо не лише в науковому текстовому просторі вченої, її повсякденному мовленні, але й у мемуарах як персональному дискурсі, що сьогодні приваблює особливу увагу мовознавців і розробляється в межах Я-лінгвістики.

У дискурсі мемуарів Л. Лисиченко спостерігаємо прагнення зафіксувати свою участь в історичних подіях, презентувати власне місце та роль у суспільстві, що найповніше виявляється на схилі життя, коли виникає потреба в самопрезентації, вербалізації фактів, затриманих у пам’яті, повчальних уроків, унікальних інтимних та приватних відомостей, що мають важливе значення для біоісторіографічних, персоніологічних студій.

За змістом его-тексти Л. Лисиченко презентують широку й різнопланову тематику (громадянська війна, сільське післяреволюційне життя, голодомор, довоєнний період, вітчизняна війна й еміграція, повоєнний час – сталінський період, репресії, брежнєвський період, період незалежної України), що вирізняється ключовими словами й висловами вітчизняної історії, які й актуалізує авторка персонального тексту. Крім того, мемуаристка вербалізує власну когнітивну картину світу, демонструє фрагменти своєї МКС на тлі когнітивної й МКС певної епохи, певного часопростору – переважно це Слобожанщина ХХ ст. Ми не лише знайомимося з мовною біографією вченої, але й з її психологічною біографією – особливостями сприйняття довкілля, зокрема й психологічного, його багатогранне оцінювання. Простежуємо опис власного «Его», власного досвіду в контексті буття в певній культурі. Лінгвокультура цього періоду характеризується констатацією функціонування російсько-українського білінгвізму, що простежується в ХХ столітті на Слобожанщині зокрема (показано, що в сімейному дискурсі побутувала російська й українська мови паралельно).

Мемуари Л. Лисиченко – це спогади (1) представника інтелігенції, еліти української нації, (2) ученого-лінгвіста, професора, (3) людини похилого віку, (4) мемуари мають автобіографічний характер з презентацією відповідного хронотопу (опис родоvodu, сімейної комунікації, традицій, особливостей спілкування з різним оточенням у всі періоди життя), украленнями філософських роздумів, ліричних відступів; (5) події описуються за авторськими рефлексіями, асоціаціями, враженнями, апперцепцією, сенсорними відчуттями, не завжди за хронологією, дещо фрагментарно, увага фокусується на важливих подіях життя, що міцно ввійшли в пам'ять крізь призму часу (дитинство, юність, молодість, зрілість, старість), (6) вони частково документовані (фото документів, архівні сімейні фото та ін.), (7) призначені не лише однодумцям і друзям, родині, але й широкій аудиторії; (8) аксіологічність виявляється в межах дихотомії *свій – чужий*, опис власного буття дещо суб'єктивний та ідеалізований, наскрізь інтимізований, що виявляється й у вербалізації емоцій автора відповідними лексико-фразеологічними та граматичними й стилістичними формами; (9) виявлено характерні риси ідіюстилю та ідіолекту мемуаристки (діалогічність мовлення, його афористичність та гумористичний

характер з украленнями іронії, моделювання мовної гри, неологізмів, певних тропів і фігур та ін.); (10) розглянутий дискурс мемуарів є складним, оскільки містить елементи науково-популярного тексту, публіцистичного, філософського, художнього, фольклорного (анекдоти, бувальщина), розмовного, що презентує багатовимірну систему мовленнєвих жанрів, як-от: похвала, подяка, осуд, засудження та ін.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності більш активного вивчення системи різновидів персонального дискурсу коротких жанрів, зокрема афоризмів, епіграм, побажань, що можуть виявлятися і як самостійні мікрожанри, і як складники більших жанрів (мемуари, щоденники).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Веріго, І. М.** (2003). Літературні мемуари 20–30-х рр. ХХ століття: Принципи художньої організації матеріалу. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Дніпропетровськ: ДНУ.
2. **Гажа, Т. П.** (2005). Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктного і суб'єктного типів. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
3. **Галич, О.** (2009). Метажанр у системі вчення про роди та жанри. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*, 18 (181), 25–28.
4. **Галич, О.** (2001). *Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи*. Луганськ: Знання.
5. **Горобець, В. Й.** (1979). *Лексика історико-мемуарної прози першої половини ХVІІІ ст.* Київ: Наук. думка.
6. **Гром'як, Р. Т., Ковалів, Ю. І. та ін.** (1997). *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: ВЦ «Академія».
7. **Демедюк (Зінич), Н. В.** (2011). Синій колір у новелістиці Миколи Хвильового: міфопоетичний аспект. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна», 21, 150–159.
8. **Єловських У. О.** (2006). Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 13, 152–161.
9. **Іванов, В., & Костенко, Н.** (2003). *Досвід контент-аналізу: моделі та практики*. Київ: Центр вільної преси.
10. **Іващенко, В. І.** (2004). Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету ХІХ – початку ХХ століття. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Дніпропетровськ: ДНУ.
11. **Космеда, Т. А.** (Ред.), **Осіпова, Т. Ф., & Піддубна, Н. В.** (2015). *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців*. Харків-Познань: Коло (Дрогобич).
12. **Космеда, Т.** (2012). *Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: Коло.
13. **Лисиченко, Л.** (2016). *Есеї про любов*. Харків: б. в.
14. **Лисиченко, Л. А.** (2012). *І на тім рушникові...* Харків: б. в.
15. **Лисиченко, Л. А.** (2012а). Від автора. У Лисиченко, Л. А. *І на тім рушникові...* (с. 7–8). Харків: б. в.
16. **Малик, А. О.** (1999). Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.). (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Львів: ЛНУ імені І. Франка.
17. **Осіпова, Т. Ф.** (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків:

Вид-во Іванченка І. С. 18. **Паніш, В. А.** (2022). *Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*. Ужгород-Вінниця: Ліра. 19. **Український національний біографічний архів**. Наукові напрями: мемуаристика. Науково-інформаційний проект інституту біографічних досліджень. Узято з <http://www.history.org.ua/index.php?l=EHU&verbvar=Memuarystyka> 20. **Федуль, М. Р.** (2010). *Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини XX століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 21. **Халіман, О. В.** (2019). *Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан. 22. **Kosmeda, T., Zahnitko, A., & Krasnobaieva-Chorna, Zh.** (2019). *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology*. Poznań: Wyd-wo Nauk. UAM.

REFERENCES

1. **Veriho, I. M.** (2003). Literaturni memuary 20–30-kh rr. XX stolittia: Pryntsypy khudozhnoi orhanizatsii materialu [Literary memoirs of the 20s and 30s of the 20th century: Principles of artistic organization of material]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: DNU [in Ukrainian].
2. **Hazha, T. P.** (2005). Ukrainska literaturna memuarystyka druhoi polovyny XX stolittia: stanovlennia ob'ektnoho i sub'ektnoho typiv [Ukrainian literary memoirs of the second half of the 20th century: the formation of object and subject types]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
3. **Halych, O.** (2009). Metazhanr u systemi vchennia pro rody ta zhanry [Metazhanr u systemi vchennia pro rody ta zhanry]. *Visn. Luhan. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University*, 18 (181), 25–28 [in Ukrainian].
4. **Halych, O.** (2001). *Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysiacholit: spetsyfyka, heneza, perspektyvy* [Ukrainian documentary at the turn of the millennium: specifics, genesis, prospects]. Luhansk: Znannia [in Ukrainian].
5. **Horobets, V. Y.** (1979). *Leksyka istoryko-memuarnoi prozy pershoi polovyny XVIII st.* [Vocabulary of historical-memoir prose of the first half of the 18th century]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
6. **Hromiak, R. T., Kovaliv, Yu. I. and others** (1997). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference]. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
7. **Demediuk (Zynych), N. V.** (2011). Synii kolir u novelistytsi Mykoly Khvylovoho: mifopoetychnyi aspekt [Blue color in Mykola Khvylov's novel: mythopoetic aspect]. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia» – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Serii «Philological», 21, 150–159 [in Ukrainian].
8. **Yelovskykh, U. O.** (2006). Zahalnoteoretychni pytannia vyvchennia memuariv yak istorichnoho dzherela: istoriografii problemy [General theoretical issues of the study of memoirs as a historical source: historiography of the problem]. *Spetsialni istorichni dysypliny: pytannia teorii ta praktyky – Special historical disciplines: issues of theory and practice*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 13, 152–161 [in Ukrainian].
9. **Ivanov, V., & Kostenko, N.** (2003). *Dosvid kontent-analizu: modeli ta praktyky* [Content analysis experience: models and practices]. Kyiv: Tsentrl vilnoi presy [in Ukrainian].
10. **Ivashchenko, V. I.** (2004). *Memuary profesoriv ta studentiv z istorii Kharkivskoho universytetu XIX – pochatku XX stolittia* [Memoirs of professors and students on the history of Kharkiv University in the 19th and early 20th centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: DNU [in Ukrainian].
11. **Kosmeda, T. A.** (Ed.), Osipova, T. F., & Piddubna, N. V. (2015). Stepan Rudanskyi: fenomen modeliuvannia “zhyvoho” movlennia

ukraintsiv [Stepan Rudanskyi: the phenomenon of modeling the “live” speech of Ukrainians]. Kharkiv-Poznan: Kolo (Drohobych) [in Ukrainian]. 12. **Kosmeda, T.** (2012). *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodenmykovoho dyskursu* [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of daily discourse]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian]. 13. **Lysychenko, L.** (2016). *Esei pro liubov* [Essays on love]. Kharkiv: b. v. [in Ukrainian]. 14. **Lysychenko, L. A.** (2012). *I na tim rushnykovi...* [And on that towel...]. Kharkiv: b. v. [in Ukrainian]. 15. **Lysychenko, L. A.** (2012a). Vid avtora [From the author]. In Lysychenko, L. A. *I na tim rushnykovi...* – Lysychenko, L. A. *And on that towel...* (pp. 7–8). Kharkiv: b. v. [in Ukrainian]. 16. **Malyk, A. O.** (1999). *Memuary yak dzherelo do istorii ukrainskoi revoliutsii (berezen 1917 – kviten 1918 rr.)* [Memoirs as a source for the history of the Ukrainian revolution (March 1917 – April 1918)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: LNU imeni I. Franka [in Ukrainian]. 17. **Osipova, T. F.** (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky* [Non-verbal communication and the peculiarity of its interpretation in Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of non-verbal language]. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenko I. S. [in Ukrainian]. 18. **Papish, V. A.** (2022). *Linhvopsykhoaktsentutsiia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvnna praktyka* [Linguistic accentuation of an elite linguistic personality: theory, history, discursive practice]. Uzhhorod-Vinnitsia: Lira [in Ukrainian]. 19. **Ukrainskyi** natsionalnyi biohrafichnyi arkhiv. Naukovi napriamy: memuarystyka. Naukovo-informatsiyni proekt instytutu biohrafichnykh doslidzhen [Ukrainian National Biographical Archive. Scientific directions: memoirs. Scientific and informational project of the Institute of Biographical Studies]. Retrieved from <http://www.history.org.ua/index.php?l=EHU&verbvar=Memuarystyka> [in Ukrainian]. 20. **Fedun, M. R.** (2010). *Vitchyzniana memuarystyka v Zakhidnii Ukraini pershoi polovyny XX stolittia: istorychni tendentsii, zhanrova spetsyfika, poetyka* [Domestic memoirs in Western Ukraine of the first half of the 20th century: historical trends, genre specificity, poetics]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka [in Ukrainian]. 21. **Khaliman, O. V.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfologichni katehorii ukrainskoi movy* [Grammar of Estimation: morphological categories of the Ukrainian language]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 22. **Kosmeda, T., Zahnitko, A., & Krasnobaieva-Chorna, Zh.** (2019). *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM [in English].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38-050-516-82-11

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnitsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 17 лютого 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Українська Я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 53–78. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.05>

АРА: Космеда, Т. А. (2023). Українська Я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*, 58, 53–78. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.05>